

## ISLAMO IR MUSULMONŲ REPREZENTACIJA KINEMATOGRAFIJOJE: FILMŲ „BĖGANTIS PASKUI AITVARĄ“ IR „NUOLANKUMAS“ ANALIZĖ

Rūta Sutkutė

*Vytauto Didžiojo universiteto Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto Viešosios komunikacijos katedra*  
E. p. [ruta.sutkute@vdu.lt](mailto:ruta.sutkute@vdu.lt)

### Įvadas

Praėjo daugiau nei 30 metų nuo tada, kai E. Saidas parašė knygą „Orientalizmas“, kurioje autorius visiškai dekonstravo požiūrį į Orientą. Jo prielaidos sukėlė kontroversiškas diskusijas, kurios dar ir šiandien išlieka aktualios. Visų pirma dėl to, jog „Civilizacijų susidūrimo“ teorija sulaukia vis daugiau pasekėjų, o orientalistinis diskursas stipriai veikia Vakarų kultūrą tiek akademinėje, tiek meno srityse (Said, 2006).

Šiandien dėmesys labiau koncentruojamas ne tik į orientalizmą, tačiau ir postorientalizmą, kuriame naujasis kultūrinis kolonializmas įgauna didžiulį pagreitį. Be to, orientalizmas išlieka vienu svarbiausių sąvokų postkolonializmo studijose, kuriose reikalaujama atitrūkti nuo dominuojančio vakarietiško požiūrio į Orientą. Galiausiai, vis dažniau išskiriama naujoji studijų kryptis, vadinama neoorientalizmu, kur dichotomija tarp Oriento ir Okcidento buvo paruošta ir perkelta į globalią sistemą. Šiam dualizmui didesnę ar mažesnę poveikį turėjo didėjanti globalizacija. Tai svarbu pasaulyje, kur komunikacijos tinklai sumažina atstumą tarp kontinentų, kur krizė viename pasaulio regione gali lengvai paveikti kitą regioną. Svarbu plačiau pažvelgti į šiandieninę orientalizmo raišką tiek politikoje, tiek žiniasklaidoje, tiek visuomeniniuose santykiuose tarp skirtingų kultūrų.

Atliekant tyrimą daroma prielaida, kad filmai yra tapę vienu iš svarbiausių šaltinių žmonėms pažinti svetimas tautas, kultūras ir religijas. Dėl šios priežasties analizė padeda suvokti stereotipų reprodukciją ne tik žiniasklaidoje, tačiau ir kinematografijoje. Parodo, kad tam tikros įtvirtintos nuostatos turi poveikį vertinant ir bandant suvokti kitas kultūras. Pastebima ryški atskirtis tarp Vakarų ir Rytų tarptautinių santykių plotmėje, o tapatybės konstravimas bet kurioje visuomenėje yra neatsiejamas nuo galios ir siekio dominuoti (Schweinitz, 2011). Dėl šios priežasties XXI amžiuje vis dažniau sugrįžtama prie Vakarų pasaulio ir jame

puoselėjamo musulmonų ir islamo įvaizdžio kritikos (Touzani, Hirschman, 2018).

Populiariojoje kultūroje pristatomi ir reprodukuojami stereotipai: „šališka informacija neišvengiamai tampa inkorporuota į „bendrą žinojimą“ ir schemas, kurias auditorija susiformuoja apie stereotipines grupes“ (Ramasubramanian, 2007, p. 251). Kartą suformuoti, tokie šališki bruožai gali būti nuolat vaizduojami kino filmuose. Tai, savo ruožtu, gali turėti įtakos vėlesniam suvokimui, sprendimams ar elgesiui socialinės grupės atžvilgiu (Arendt, 2013). Be to, nagrinėdami tam tikrų kultūrų stereotipus neišvengiamai susiduriame su prieštaravimais, atsirandančiais dėl susipynusių interesų, intelektualumo ir pažinimo stokos. Tad šiame straipsnyje analizuojama stereotipų raiška susipynusi su dominuojančiais musulmonų ir islamo įvaizdžiais, siekiant sumažinti tradicines ir stereotipines nuostatas šios religinės mažumos atžvilgiu.

Filmas „Kite Runner“ yra 2007 m. sukurta drama, kurią režisavo amerikiečių kilmės režisierius Marcas Forsteris (filmas paremtas 2003 m. to paties pavadinimo Khaledo Hosseini romanu). Pasakojama berniuko Amiro, augančio pasiturinčioje šeimoje Kabule, istorija. Pasakojimas vyksta audringų įvykių fone nuo monarchijos žlugimo Afganistane per sovietų karinę intervenciją, masinio Afganistano pabėgėlių išvežimo į Pakistaną iki JAV politikos bei Talibano režimo (Blizek, 2007). Pagrindinis filmo herojus Zekeria Ebrahimi po filmo pristatymo buvo nuolat persekiojamas Kabule už tai, kad filme „Hazara Shia“ bendruomenė buvo vaizduojama kaip silpna, tiek dėl to, kad „Pashtun Sunni“ bendruomenė buvo vaizduojama kaip bloga ir žiauri (Nelson, 2008).

Tuo tarpu trumpametražis filmas „Nuolankumas“ sukurtas 2004 metais Nyderlanduose, jį prodiusavo ir režisavo Theo van Goghas, o scenarijų parašė Ayaan Hirsi Ali (buvusi Nyderlandų laisvės ir demokratijos liaudies partijos atstovų rūmų narė). Filme pasakojama keturių išgalvotų personažų, kuriuos vai-

dina viena aktorė, vilkinti šydą, istorija, tačiau jos plikame kūne galima pastebėti parašytas Korano eilutes. Pagrindinės veikėjos yra musulmonės moterys, kurios patyrė smurtą. Filmą buvo parodytas Nyderlandų visuomeninio transliuotojo (VPRO) (2004 m. rugpjūčio 29 d.). 2004 m. lapkričio 2 d. Van Goghas buvo nužudytas antros kartos marokiečių kilmės imigranto, turinčio Nyderlandų pilietybę. Ant aukos kūno durklu prismeigtas laiškas, kuriame smerkiamas režisieriaus filmas, nes jame išreiškiamas neigiamas požiūris į islamą (laiške reikalaujama džihado prieš netikinčius, prieš Ameriką, Europą, Nyderlandus ir pačią Hirsi Ali. Po Van Gogo nužudymo dešimtys tūkstančių žmonių susirinko Amsterdamo centre pagerbti Van Gogo mirties (Eyerma, 2008).

Nužudymas Nyderlanduose sukėlė žiniasklaidos diskursą, susijusį su musulmonų grėsme bei terorizmu. Kilo agresyvios demonstracijos, nukreiptos prieš musulmonus Nyderlanduose, buvo deginamos mečetės, subombarduota Eindhoveno islamiška mokykla, tad filmas turėjo mažai galimybių paskatinti turiningą dialogą, susijusį su moterų musulmonių problemomis (Van der Veer, 2006). Theo van Gogho nužudymas eliminavo tą mažą galimybę, todėl dėmesys buvo perkeltas nuo moterų patiriamos priespaudos į žiaurų nusikaltimą.

Šio *tyrimo objektas* – musulmonų reprezentacija filme „Nuolankumas“ ir Theo van Gogho nužudymo vaizdavimas spaudoje.

Straipsnyje pristatoma *tyrimo tikslas* – išsiaiškinti, kaip pristatomi musulmonai ir islamas filmuose „Bėgantis paskui aitvarą“ (angl. *The Kite Runner*) ir „Nuolankumas“ (angl. *Submission*) remiantis E. Said (1978) „Orientalizmu“, ir nustatyti kinematografijos vaidmenį kuriant stereotipus skirtingose kultūrinėse terpėse. Darbo tikslui atskleisti pasitelkiami *uždaviniai*:

- 1) išanalizuoti orientalizmo ir stereotipų koncepciją, sąsajas su žiniasklaida ir populiariosios kultūros daromą įtaką jų raiškai;
- 2) išsiaiškinti musulmonų mažumos vaidmenį socialinės realybės (stereotipų) konstravimo procese;
- 3) išanalizuoti, kaip pristatomi musulmonai ir islamas filmuose „Bėgantis paskui aitvarą“ ir „Nuolankumas“.

Šiame darbe pasitelkiama mokslinės literatūros analizės metodas, kuris padeda atskleisti orientalizmo ir stereotipų koncepciją, svarbiausius bruožus ir pagrindines charakteristikas. Taip pat naudojama diskurso analizė ir lyginamasis metodas, parodantis sąsajas tarp orientalistinės vaizduotės ir pasitelkus filmus kuriamų stereotipų Vakarų visuomenėse ar, kitaip ta-

riant, sąsajas tarp musulmonų reprezentacijos filmuose ir musulmonų ir islamo vertinimo visuomenėje po Theo van Gogho nužudymo.

### Teorinis pagrindimas

„Jie negali savęs reprezentuoti – jie turi būti reprezentuojami“ (Said, 2006, p. 25) – būtent taip vienas žymiausių XX a. intelektualų E. W. Saidas pradeda savo veikalą „Orientalizmas“, vieną svarbiausių kūrinių, laikytiną stipriu pagrindu postkolonializmo studijoms Vakarų pasaulyje. Orientalizmas vaizduojamas kaip Europos iliuzijų kūrinys, neatpažintas ir svetimas objektas, galutinai susiformavęs XIX amžiuje, kai kolonializmas įgavo didžiausią pagreitį. Arabijos pusiasalio pietuose įsitvirtino Didžioji Britanija, o Prancūzija pradėjo dominuoti dabartinių Sirijos ir Libano teritorijose. Tai pagrindinės valstybės, vykdydžiusios tiek politinę, tiek kultūrinę ir netgi socialinę ekspansiją. Žinoma, po Antrojo pasaulinio karo užleidusios pozicijas Amerikai, tačiau ir pastarosios pozicija Oriento atžvilgiu liko nepakitusi.

Išskiriamos trys pagrindinės orientalizmo paradigmos. Visų pirma, orientalizmas įvardijamas kaip akademiinių studijų sritis. Mokslininkai naudoja orientalizmą kaip prizmę, per kurią matomas, tyrinėjamas ir vertinamas Orientas. Tai sistema, kuria remiamasi siekiant suprasti labai skirtingus, paslaptinius ir „gąsdinančius“ Viduriniųjų Rytų žmones, kitaip tariant, statišką ir neišvystytą visuomenę (ten pat). Tačiau tolesniame tyrime šios paradigmos netaikysime, todėl galima pereiti prie antrosios.

„Orientalizmas kaip mąstymo būdas, pagrįstas ontologine ir epistemologine „Oriento“ ir dažniausiai „Okcidento“ perskyra“ (ten pat, p. 28) – antroji orientalizmo koncepcijos reikšmė. Tad orientalizmas gali būti apibūdinamas kaip ideologija, susijusi su Vakarų ir islamo dualizmo idėja. Daugelį amžių kurti jokiais įrodymais ar tyrimais nepagrįsti mitai, istorijos, aprašymai apie Oriente gyvenančius žmones, jų papročius, tradicijas ar tiesiog gyvenimo būdą. Nuolat akcentuojama tam tikra hierarchija – nekvestionuojamas Europos pranašumas ir apgailėtinas Oriento atsilikimas. Atmetama bet kokia hipotezė, kad šis visuotinai Vakarų visuomenės priimtas „dėsnis“ galėtų nepasitvirtinti ar būti paneigtas. Visa tai sąlygojo Rytų ir Vakarų dualizmą. D. Hay (1968) iškėlė Europos kolektyvinės tapatybės idėją, apibrėžiančią „mus“, europiečius, kaip priešpriešą „kitiems“, kitaip tariant, ne europiečius. Europinės tapatybės konstravimas neatsiejamas nuo dichotomijos: „mes“ ir „kiti“. Kiekviena visuomenė, konstruodama savo pačios tapatybę, sukuria antagonizmą – nesutaikomą prieštaravimą tarp dviejų

subjektų. Orientalizmas – tai ilgalaikių interesų rezultatas, kuriuo buvo siekiama ne kritiškai vertinti, bet patvirtinti nesutaikomas priešingas tapatybes (Hay, 1968). Orientalistinis žinojimas atsiranda bandant interpretuoti „kitą“, svetimą, nepažįstamą realybę, tačiau E. Saidas pabrėžia, kad orientalizmas susipina su kitomis politinėmis, intelektualinėmis, kultūrinėmis, moralinėmis galiomis ir įvairiais interesais, kurie sąlygoja mūsų požiūrį (Said, 2006).

Dažnai išskiriama ir trečioji orientalizmo sąvokos reikšmė – orientalizmas kaip korporacinė institucija, kurios pagrindinė užduotis – rasti sprendimo būdus problemoms, susijusioms su Orientu. Kitaip tariant, formuluoti teiginius, apibūdinančius Orientą, nustatyti požiūrį, jį aprašyti ir galiausiai valdyti. Orientalizmas pagrįstas Vakarų (imperinės metropolijos) ir Rytų (kolonijinės periferijos) supriešinimu, kur ypatinga reikšmė suteikiama imperializmui ir kolonializmui. Orientalizmas, visų pirma, yra Vakarų dominavimo Oriente pateisinimo įrankis. Tai buvo Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos kultūrinis projektas, iniciatyva, sąlygota ekspansinių motyvų, ir reiškėsi kaip galios ir suvokimo apie Orientą formavimas. Rytų valstybės matomos kaip kolonijos, kurias privalo valdyti europiečiai. Pagrindinė priežastis ta, jog „rytiečiai“ neišmano savivaldos, todėl taip elgtis reikia jų pačių labui. Tai buvo institucionalizuota Vakarų priemonė siekiant dominuoti Oriente ir jį valdyti, kadangi Europa istoriškai visuomet užėmė galios ir dominavimo poziciją Oriente atžvilgiu. Silpnųjų ir menkai išsivysčiusių regionų, tokių kaip Orientas, erdvė buvo laikoma palankia ir tinkama kolonizacijai. Svarbiausia ne tai, ką žmonės mąsto, tačiau tai, kad galima sukonstruoti jų pasaulėžiūrą. E. Saído požiūris grindžiamas tuo, jog aprašomojo objekto reikšmė neegzistuoja iki aprašymo, tad orientalistinis diskursas atlieka ne tik Oriento reprezentavimo, bet ir sukūrimo funkciją (Prakash, 1995). Apibendrinant galima teigti, kad orientalizmas kaip institucija atlieka legitimuojantį vaidmenį ir pateisina Okcidento poziciją, dominavimą ir požiūrį į Rytus kaip į valdomą teritoriją, kurioje galima įgyvendinti didžiųjų Europos imperijų užsibrėžtus tikslus bei interesus.

Analizuojant klasikinio orientalizmo bruožus svarbus baimės fenomenas. Kaip teigiama „Orientalizme“, „[V]is dėlto Europa dažniau jautė islamui ne pagarbą, o baimę. Po Muhammado mirties 632 metais nepaprastai išaugo karinė, o vėliau ir kultūrinė bei religinė islamo hegemonija. <...> Ne veltui islamas ėmė simbolizuoti terorą, nuniokojimą, demoniškas galias ir nekenčiamų barbarų ordas“ (Said, 2006, p. 90). Išankstinė nuostata, kurios laikėsi krikščionių mąsty-

tojai, siekė pažinti islamą, buvo analogiškų reiškinių ieškojimas. Be to, tradiciniame orientalizme valstybė buvo stipresnė už visuomenę, todėl ir despotizmas musulmonų atžvilgiu buvo visuotinai priimtina norma (Samiei, 2009; 2010). Tačiau iš tiesų, XIX amžiaus orientalistiniame diskurse baimės reiškinys susijęs su visu Orientu ir jo kultūra, o ne su islamu kaip religija. Tuo laikotarpiu nebuvo kritinio diskurso – islamo grėsmės. Egzistavo kitas reiškinys – ksenofobija (nepalankumas arba priešiškusimas svetimšaliams, neapykanta kitai kultūrai ar civilizacijai). Vakarai niekina ir apibūdina Orientą kaip ekscentrišką, atsilikusį ir pasyvų. Jis pasižymi despotizmu ir stokoja progreso. Jo pažanga ir vertė lyginama su Vakarais, todėl jis neišvengiamai tampa „kitu“, konkurentu, varžovu. Toks požiūris buvo nekintantis ir paremtas išimtinai vienu aspektu – priešingybe moderniajam pasauliui – Vakarams (Said, 2006).

Analizuojant santykius tarp Oriento ir Okcidento, aprašomas dar vienas bruožas – civilizacijų nesuderinamumas. Svetimumas islamui sustiprindavo įvaizdį, jog Europos kultūra pranašesnė, o antipatija buvo nukreipta į visą Orientą. Islamui skiriamas labai pavojingo reprezentanto vaidmuo. Vakaruose tai tapo visuotinai priimtinu orientalizmo komponentu. Dėl istorinių ryšių tiek su krikščionybe, tiek su judaizmu islamas visuomet kėlė baimę, kad islamo civilizacija priešinsis krikščioniškiems Vakarams. Orientalizmo pateikiamos reprezentacijos islamiškosios civilizacijos atžvilgiu įgijo naują galią, kuri tarnavo jau minėtiems kolonijiniams interesams. Įvardijimas rytiečių ar musulmonu buvo vertinamasis sprendimas – rytietis priklausė pavaldžiai rasei. Be to, orientalizmas laiko Orientą nekintančiu erdvėje ir laike. Panašiai orientalizmas išreiškia idėjas apie islamą ir tariamą musulmonų priešinimąsi pokyčiams (Said, 2006). Vakarų kultūra visuomet žvelgė į Orientą, ypač į islamą, su nepasitikėjimu, kuris buvo persmelkęs dirbtinai sukonstruotą prieš tapatybę ir kuris trukdė pamatyti tikrąjį Orientą.

### **Stereotipų koncepcija, bruožai ir pagrindinės charakteristikos**

Stereotipai yra „pažintinės schemas, naudojamos socialinių veikėjų, siekiant apdoroti informaciją apie kitus“ (Hilton, Hoppel, 1996, p. 239). Jie ne tik atspindi įsitikinimus apie grupės narių bruožus, bet taip pat pateikia informaciją apie socialinius vaidmenis. Kitaip tariant, kaip konkrečios grupės narius sieja specifinės savybės. Stereotipai kuria lūkesčius apie kitus individus, dėl to traktuojami kaip „išankstinis pasirengimas suvokti elgesį ir bruožus, kurie atitinka

stereotipus“ (Dovidio, Hewstone, Glick, Esses, 2010, p. 7). Tai įsitikinimai, jog visi grupės nariai dalijasi „tomis pačiomis charakteristikomis, požiūriais ir gyvenimo sąlygomis“ (Liebert, Sprafkin, 1988, p. 189). Tad stereotipai yra supaprastintos socialinių grupių reprezentacijos, kurios atmeta bet kokią įvairovę ar, kitaip tariant, skirtingumą tarp tos pačios grupės narių (tautinių mažumų, moterų ir pan.) (Perse, 2008).

Stereotipai gali būti suvokiami kaip tam tikra socialinės realybės įsitikinimų apie konkrečias socialines grupes sistema. R. Barthes (1972) įvardija mito galią, kur mitas tampa komunikacinės sistemos dalimi. Kitaip tariant, mitai apima socialinius / kultūrinius skirtumus ir paverčia šiuos skirtumus natūraliais ir visuotinai suprantamais. Gali būti pagrįstai teigiama, kad rasiniai stereotipai yra rasinių mitų apraiška, kurie egzistuoja tik dėl to, jog individai sąveikauja tarpusavyje. Atsižvelgiant į empirinius įrodymus, žiniasklaida vaizduoja specifines socialines grupes stereotipiniais būdais, kurie gali paveikti mūsų mąstymą, jausmus ir elgesį (Mastro, 2009). Pavyzdžiui, viena grupė yra nuolat vaizduojama negatyviai: arabai ir Artimųjų Rytų gyventojai (Shaheen, 2003). Stereotipai žiniasklaidoje ar apskritai populiariojoje kultūroje (kaip antai, kinematografijoje) pateikiami siekiant pateisinti, formuoti, sustiprinti arba išsaugoti priešišumą, todėl yra palankūs rasizmui (Arendt, 2013). Pasak T. L. Dixon (2000), informacija, kurią mes gauname iš masinių informavimo priemonių, sąlygoja stereotipų sukūrimą, kurie padeda supaprastinti mūsų aplinką. Todėl žiniasklaida gali veikti kaip sociokultūrinis agentas ar stereotipinės informacijos šaltinis apie tam tikras grupes.

Asociacijos procesas yra apibrėžiamas kaip „protinių asociacijų savaiminis aktyvavimas atmintyje“ (Strack, Deutsch, 2004, p. 221), todėl stereotipai yra apibrėžiami kaip automatinių asociacijų pasekmė tarp grupės (pvz., mažumos grupės) ir jai priskiriamos savybės (pvz., nusikaltimo) (Strack, Deutsch, 2004). Pavyzdžiui, Vakaruose islamas tapo problemų, susijusių su etninėmis mažumomis ir imigracija, simboliu. Viešosios diskusijos sutelkia dėmesį į tai, kaip priversti islamiškas grupes asimiliuoti ir apriboti musulmonų mažumų teises (Verkuyten, Sloop, 2008). D. Mutz ir S. Goldman (2010) teigia, jog stereotipai priklauso nuo to, kaip grupės sąveikauja tarpusavyje, kaip skirtingų socialinių grupių nariai bendrauja realiame pasaulyje. Žmonių turimi įvaizdžiai suformuojami iš vaizdų ir informacijos, kurią randa žiniasklaidos priemonėse. Dažnai populiarioji kultūra laikoma tarpininke, perteikiančia tikslų pasaulio vaizdą (Dovidio, Hewstone, Glick, Esses, 2010). Pavyzdžiui,

rasiniai stereotipai žiniasklaidoje ar kine gali paveikti tokias mūsų interpretacijas, kuriomis bus palaikomas dominuojantis rasistinis mitas. Automatiškai atkartojami stereotipai gali išlaikyti melą ir dominuojanti tam tikros rasės suvokimą, o tam tikri lingvistiniai ženklai gali sustiprinti tokias interpretacijas ir suvokimą (Gorham, 1999).

### **Musulmonų mažumos vaidmuo socialinės realybės (stereotipų) konstravimo procese**

Labiausiai paplitusi socialinės kategorizacijos forma yra tarp „mūsų“ ir „jų“. Žmonės paprastai mato vidinės grupės narius, tai yra „mus“, pozityviau nei išorinės grupės narius, t. y. „juos“, ir taip pat skiria daugiau vertės vidinei grupei, lyginant su išorine. Tai atsiranda tuomet, kai grupės narystė yra grindžiama ilgalaikių kultūrinių ar socialinių santykių (Tajfel, Turner, 1986). Taigi, kai konfliktas egzistuoja tarp grupių, išorinės grupės nario suvokimas tampa negatyvus. Tarpgrupiniai santykiai dažnai charakterizuojami negatyviomis emocijomis, nukreiptomis į išorinę grupę (Hamilton, 1981; Stephan ir Stephan, 1985). Grupės mažumos statusas yra išankstinio nusistatymo ir diskriminacijos priežastis, kadangi mažumos stereotipas yra įvaizdis, kuriame išsidėsčiusios charakteristikos nepalankios visai grupei. Kitaip tariant, tai išmoktas elgesys ir institucionalizuotas modelis (Brown, Bradley, Lang, 2006). Dominuojančios grupės išankstinis nusistatymas prieš mažumos grupę sąlygoja diskriminaciją. Tai gali būti traktuojama kaip daugumos grupė, neleidžianti mažumos nariams turėti tokias pačias galimybes ar teises kaip ir daugumos grupei.

Musulmonų mažumos galimybes konstruojant socialinę realybę (ir taip keičiant suformuotus neigiamus stereotipus) ribotos. Tai susiję su jų užimama padėtimi visuomenėje. T. Burchardt, J. Le Grand, D. Piachaud (1999) apibrėžė socialinę atskirtį kaip „būklę, kai individai ar bendruomenė geografiškai yra tos visuomenės dalis, tačiau jaučiasi, kad jie negali dalyvauti įprastoje piliečių veikloje, nes, jų supratimu, a) sąlygos ir institucijos egzistuoja tam, kad aktyviai apribotų ar paneigtų tokį dalyvavimą ir b) visuomenės ir (ar) vyriausybės institucijos vaizduoja juos kaip „autsajderius“ (Yasmeen, 2008). Individai arba bendruomenės gali jausti, jog visuomenė ir institucinės struktūros neleidžia jiems dalyvauti viešajame valstybės gyvenime kaip piliečiams. Galima teigti, kad tokiu atveju socialinės realybės konstravimo galimybės yra apribotos. Kitaip tariant, socialinė atskirtis gali būti suvokiama kaip ribotos tam tikros visuomenės dalies galimybės dalyvauti politiniame, socialiniame, kultūriniame ar ekonominiame valstybės gyvenime

(ten pat). Mažumos bendruomenė negali perteikti savo pozicijos, panaikinti visuomenėje egzistuojančius stereotipus pasitelkiant žiniasklaidą. Mažuma neturi pakankamai politinių, kultūrinių ar ekonominių pajėgumų daryti bet kokią įtaką (Magid, Khan, 2011).

Arabų ir musulmonų stereotipinis vaizdavimas sulaukė daugiau dėmesio po 9/11 įvykių, tačiau šis reiškinys tęsiasi jau daugelį metų. Tai turi tam tikrą pagrindą orientalistiniame diskurse. E. Saidas paaiškino šią sąvoką savo knygoje „Orientalizmas“. Tai lakios vaizduotės ir drastiškai poliarizuota geografija, dalijanti pasaulį į dvi nelygias dalis, didesnę – „kito-kią“, vadinamą Orientu, ir kitą, taip pat žinomą kaip „mūsų“ pasaulis bei vadinamą Okcidentu, arba Vakaraais (Said, 1981). Populiarios sąvokos asocijuojamos su arabais ir musulmonais: išprotėję diktatoriai, negailestingi, smurtiniai, klastingi, barbariški, nekenčiantys žydų ir Amerikos bei turintys slaptus ketinimus sunaikinti Ameriką (Muneer, 2004). Be to, teroristo stereotipas, nors ir reikšmingas prieš 9/11 įvykius, tačiau visuotinai pripažįstamas tik po 9/11 atakų: „(1) visi Rugsėjo 11-osios teroristai buvo arabai ir musulmonai; (2) nes dauguma arabų yra musulmonai; ir (3) nes teroristai pabrėžia jų veiksmų religinę motyvaciją; (4) visi arabai ir musulmonai gali būti teroristai“ (Saloom, 2006, p. 24). Tad apibendrinant galima teigti, kad egzistuojantys musulmonų stereotipai yra giliai įsišakniję žmonių vaizduotėse.

### Tyrimo metodai

Šiandien prieš musulmonus nukreiptos nuostatos yra kur kas labiau susipynusios tarpusavyje. Susidūrimas tarp Vakarų ir islamo nėra amžinųjų religinių sąveikų rezultatas, greičiau nulemtas šiuolaikinių problemų, tačiau vis dar išreiškiamas per tą patį orientalistinį diskursą. Problemos, susijusios su atskirtimi, segregacija, smurtu, ksenofobija, nesėkminga integracija ar diskriminacija, sąlygoja ir šio tyrimo kryptį. Islamofobijos sąvoka vartojama siekiant charakterizuoti specifinę socialinę realybę Vakarų valstybėse. Tai nauja sąvoka socialiniuose moksluose, apibūdinama kaip neigiamas požiūris, nukreiptas į musulmonus ir islamą, tačiau visų pirma siejamas su musulmonų bendruomenėmis Vakaruose (Esposito, Kalin, 2011).

Pasirinkto tyrimo aktualumas remiasi prielaida, kad galinga kino pramonė kultūroje ir visuomenėje formuoja islamo ir musulmonų reprezentacijos stereotipus (per juos formuojamas ir tam tikras regiono vaizdinys), kurie ilgainiui gali tapti nusistovėjusia norma. Jau orientalistiniame diskurse vizualinės reprezentacijos buvo laikoma vienu iš veiksmingiausių įvaizdžio konstravimo būdų. M. Buchowski teigia,

kad bendra Europos erdvė taip pat buvo padalyta į dvi išsiskiriančias grupes – civilizuotiems „mes“ ir egzotiškiems, dažnai necivilizuotiems „kiti“ (Buchowski, 2006). Anot E. Said (2006), šie istoriškai susiformavę procesai šiandien veikia mąstymą lygiai taip pat kaip ir anksčiau: „[V]ienas iš postmodernaus, elektroninio amžiaus aspektų yra tas, kad sustiprėjo stereotipai, per kuriuos žvelgiama į Orientą <...>“ (p. 53). Dėl šios priežasties, siekiant padidinti visuomenės dėmesį ir sumažinti tradicines ir stereotipines nuostatas, straipsnyje analizuojama stereotipų raiška filmuose remiantis E. Saido veikalė „Orientalizmas“ aprašytais pagrindiniais Orientalizmo bruožais:

1. pateisinama Okcidento hegemonija (dominavimas ir požiūris į Rytus kaip į valdomą teritoriją);
2. baimės fenomenas (musulmonų ir islamo grėsmė, polinkis į smurtą, pasižymi despotizmu);
3. civilizacijų nesuderinamumas (priešo tapatybė, vertybinė nuostata prieš Vakarus);
4. dichotomija tarp „vidinės“ (angl. *ingroup*) ir „išorinės“ (angl. *outgroup*) grupės narių (Said, 2006).

Orientalizmas laikomas tinkama teorine prieiga analizuojant diskursą (pasižymintį bendru analizės objektu (Rytai)) ir formuojamus stereotipus (išskiriami pagrindiniai bruožai plačiau aprašomi teorinėje dalyje). Orientalizmo ir stereotipų samprata ir jų apraiškos filmuose analizuojama naudojant diskurso analizę kaip svarbiausią duomenų rinkimo ir analizės metodą. Viena iš priežasčių, kodėl pasirinkta diskurso analizė, – tai įrankis, kuriuo naudojantis tekste vartojamoje kalboje galima rasti užuominų, kurios skatintų tam tikrą vertybinę orientaciją reprezentuojant ar stereotipiškai vaizduojant specifines grupes (religines, tautines mažumas). Tam tikrų grupių pasisakymai (politikų, aktyvistų, dominuojančių ar priespaudą patiriančių grupių atstovų) gali įsiskverbti į diskursą ir tapti priimtina struktūros dalimi (Lowery, De Fleur, 1988). Pagrindinė prielaida yra ta, kad bet koks filmas kaip ir kultūra sudaryti iš tam tikrų konstrukcijų, elementų, išsidėsčiusių konkrečioje formoje. Kitaip tariant, kinematografijos analizė gali būti pagrįsta bendra patirtimi, kad pasaulio vaizdas filmuose konstruojamas kaip įmanoma artimesnis realybei ar realiam pasauliui.

Aptariant analizės rezultatus pristatomos filmų siužetinės linijos, atitinkamos scenos ir dialogai jose. Tai susiję su diskurso analize, kadangi analizuojama ne tik vaizdinė informacija, tačiau svarbus vaidmuo atitenka ir verbalinei informacijai, pateikiamiems argumentams, kurie susiję su islamo ir musulmonų reprezentacija / diskursu šiose scenose.

Kaip knygoje aprašė J. P. Gee (2005), diskurso modeliai yra teorijos (įskaitant vaizdus, struktūras

ir siužetines linijas), kurių dažnai nepastebi žiūrovai ar skaitytojai (kitais tariant, pasąmonės struktūros), kadangi tai susiję su individualia, asmenine patirtimi, tad tokios struktūros naudojamos siekiant suprasti pasaulį. Šiame kontekste diskursas siejamas su tam tikrų žodžių, simbolių, vaizdų, minčių, laiko ar netgi vietos išdėstymo modeliu. Dėl šios priežasties renkant duomenis diskurso analizei atsižvelgiama į kalbą (dialogus), kuri vartojama filmuose, taip pat rodomus vaizdus, nurodomą laiką, kontekstą ar pasirinktą erdvę. Taip pat svarbu atsakyti į klausimą, kaip kalba, vartojama tam tikrose situacijose, gali sąlygoti tam tikrų scenų suvokimą.

Argumentų pagrįstumas gali būti vertinamas kaip tinkamas, tačiau kvestionuojamas atsižvelgiant į tai, kad mūsų pavyzdžiai nėra atrinkti atsitiktine tvarka (Bryman, 2008). Vis dėlto scenos ir dialogai yra atrinkti remiantis ne asmeniniais pastebėjimais, tačiau teorinėje dalyje analizuota mokslinė literatūra, kuri susijusi su stereotipais, orientalizmu, islamo ir musulmonų reprezentacija. Tačiau siekiant pakartoti tyrimą ir analizuojant skirtingas scenas tikėtina, kad tyrimo rezultatai gali skirtis. Atliekamas tyrimas nekelia abejonių dėl etiškumo, kadangi filmai nekinta (kitais tariant, mūsų atliekamas stebėjimas ir analizė nekeičia filmo struktūros ar sociologijos terminais kalbant „elgesio“, pavyzdžiui, kaip galėtų būti *focus* grupių kontekste).

Atliekant tyrimą siekiama atsakyti į šiuos klausimus:

1. kaip pristatomi musulmonai ir islamas filmuose „Nuolankumas“ ir „Bėgantis paskui aitvarą“;
2. kokie stereotipai priskiriami islamui ir musulmonams ir kaip kuriamas suvokimas šios religinės grupės atžvilgiu filmuose remiantis E. Saido veikalu „Orientalizmas“;
3. koks kontekstas (istorinis, socialinis, kultūrinis ir t. t.) lemia nepakankamą islamo ir musulmonų reprezentaciją filmuose;
4. kaip ši reprezentacija susijusi su kino industrija pristatant islamą ir musulmonus vakarietiškoje kultūrinėje terpėje.

### Tyrimo objektyvumas

Atliekant kokybinius tyrimus sudėtinga išlaikyti nešališkumą renkant ir analizuojant duomenis. Kalbėdami apie islamo ir musulmonų stereotipus, mes jau turime tam tikrus vaizdinius, susijusius su elgesiu ar išvaizda. Taigi būtų neetiška sakyti, kad mūsų iš anksto apibrėžtos idėjos neatspindi to, kaip interpretuojame tyrimo rezultatus. Vis dėlto etiniai principai grindžiami keturiomis pagrindinėmis sriti-

mis. Kalbant apie pirmąjį principą, susijusį su „žala dalyviams“ (angl. *harm of participants*), tai nėra šios studijos problema, kadangi dalyviai nėra tikri personažai (t. y. realūs žmonės). Remiantis argumentu, kad „dalyviai“ nėra realūs žmonės, o tiriami tik reprezentacijos stereotipų kontekste, kiti klausimai, susiję su „sutikimo trūkumu“ (angl. *lack of consent*), „privatumo pažeidimu“ (angl. *invasion of privacy*) ir „apgavyste“ (angl. *deception*), taip pat nekelia problemų (Diener, Crandall, 1978).

Siekdama užtikrinti tyrimo objektyvumą, autorė deklaruoja, kad nėra jokio interesų konflikto. Asmeniniai ar finansiniai santykiai su kitais žmonėmis ar organizacijomis ir asmeniniai įsitikinimai neturi reikšmės objektyvumui ar motyvacijai atitinkamai interpretuoti duomenis. Surinktų duomenų analizė ir informacijos pateikimas niekaip nėra susijęs su etiniais ar kitokiais autorės įsitikinimais ar priklausymu tam tikrai etninei, socialinei, religinei ar bet kokiai kitai grupei. Tyrimas nebuvo finansuojamas, įskaitant vyriausybės ar nevyriausybės organizacijas, labdaros ar akademinės institucijas.

Tyrimo rezultatai pateikiami aiškiai, sąžiningai, nemanipuliuojant duomenimis. Jokie kiti duomenys, tekstas ar teorijos nepateikiami taip, tarsi jie būtų autorės (t. y. plagiatas). Interpretuojant duomenis laikomasi citavimo taisyklių (pateikiamos nuorodos į šaltinius, naudojamos kabutės nurodant duomenis, paimitus iš kitų šaltinių). Taip pat remiamasi kitų mokslininkų darbais, kuriuose pristatomi analizuojami filmai.

### Tyrimo rezultatai

#### Marco Forsterio filmo „Bėgantis paskui aitvarą“ analizė stereotipizavimo kontekste

„Bėgantis paskui aitvarą“ – režisieriaus Marco Forsterio filmas, sukurtas remiantis Khaledo Hosseini bestseleriu. Amiras gyveno Kabulo priemiestyje ir turėjo draugą Hassaną, kuris priklausė žemesnei (hazarų) klasei. Vaikai kartu augo, kartu skraidino aitvarus, tačiau Amirą, išdavusį draugą, kaltės jausmas aplanko kiekvieną dieną, bet jam suteikiama galimybė ištaisyti savo klaidas.

Amiras dar vaikystėje kartu su tėvu pabėga į JAV, todėl iš tiesų jis nėra užsienietis ir traktuojamas kaip „kitas“, priešiškas ar svetimas vakarietiški kultūrai. O kitas pagrindinis veikėjas – Assefas yra vaizduojamas kaip „nehumaniškas“, „barbariškas“ ir „svetimas“. Taip sukuriamas kontrastas, kadangi jo vaidmenyje įkūnyta priešingybė liberaliajai Vakarų ideologijai. Todėl galima teigti, jog Vakarų žiūrovai atsiduria orientalistinių stereotipų rėmuose. Kitais

tariant, Orientas (Rytai) ir toliau vaizduojamas kaip barbariškas, nemodernus, necivilizuotas ir neatitinkantis vakarietiško standartų. Apie 70 proc. pagrindinių Oriento veikėjų (Assef, Hassan, Farid, Sanaubar, General Taheri, Wali, Kamal) vaizduojami kaip kur kas žemesnės moralės ir vertybių nei Vakarų atstovai. Pavyzdžiui, Assefo ir jo draugų pagrindiniai bruožai išryškina kontrastą tam, kad būtų daug lengviau pabrėžti Amiro vakarietišką tapatybę. Dėl šios priežasties galima teigti, kad Orientas ir didžioji dalis gyventojų (filmo veikėjų) vaizduojami stereotipiniais būdais pabrėžiant priešišumą Vakarams ir jų ideologinėms nuostatoms (dažniausiai pasižymintys prastesnėmis moralinėmis nuostatomis).

O santykiai tarp Amiro ir jo geriausio draugo Hassano taip pat atspindi orientalistinę Afganistano kultūrą. Amiras priklauso puštūnų religinei grupei, o Hassana – hazarų. Istoriskai santykiai tarp šių dviejų religinių grupių yra labai konfliktiški, teigiama, jog puštūnai visuomet išnaudojo hazarų atstovus (grobiamos jų žemės, namai, moterys) (Hunt, 2009). Tad Amiras iš tiesų priklauso privilegijuotai klasei, kuri užima dominuojančią poziciją ir yra aukštesnėje hierarchijos vietoje.

Amiro etniškumas nuolat pabrėžiamas jų santykiuose (iš viso 6 filmo epizoduose). Vienoje iš filmo scenų vaizduojama, kaip Hassanas gina savo draugą Amirą (3 vyresni puštūnų berniukai ketina sumušti Amirą). Assefas klausia, „kaip Amiras gali vadinti Hassaną savo draugu, juk jis yra hazaras, o Afganistanas – puštūnų žemė. Šis „plokščianosis“ – hazaras. Mes esam tikrieji afganai, švarieji afganai (angl. „*the pure afgans*“). Jų žmonės purvina mūsų kraują“ (aut. pastaba – dialogas iš filmo). Tačiau nepaisant to, Hassanas išgelbėja Amirą. Apibendrinant galima teigti, kad etniškumas užima svarbų vaidmenį charakterizuojant Hassaną ir Amirą bei formuojant stereotipinį požiūrį į žemesnės klasės atstovus kaip nevisaverčius visuomenės narius. Tai dar kartą parodo atskirtį tarp „mes“ ir „jie“ bei priverčia sugrįžti prie E. Saido ir jo orientalizmo koncepcijos. Socialinė atskirtis tarp Amiro ir Hassano sukuria dvipoliškumą tarp Rytų ir Vakarų, kur Orientas traktuojamas kaip neturintis lygiavertčio statuso, todėl gali būti išnaudojamas.

Filme išryškėja dar vienas stereotipas – musulmonai (didžioji dalis filmo veikėjų kilę iš (ar) gyvenantys Afganistane) ir islamas vaizduojami kaip iš prigimties linę į smurtą (tyrimo rezultatai atskleidžia, kad tai susiję su mažiausiai 9 filmo scenomis). Pavyzdžiui, 1998-aisiais vykusios hazarų žudynės traktuojamos kaip Dievo vardu įvykdytas aktas. Vakarų auditorijai taip įtvirtinamas stereotipas, jog musulmonų religija yra smurtinė. Be to, filme vaizduojama dar

viena kraupi scena, kada po aitvarų laidymo konkurso Hassanas yra išprievartaujamas Assefo ir jo gaujos. Nors Amiras turėjo galimybę sustoti ir išgelbėti draugą, tačiau troškimas laimėti konkursą buvo stipresnis (laimėdamas šį konkursą, jis laimės ir tėvo meilę). Kyla klausimas, ar tai iš tiesų buvo teisinga „kaina“. Hassanas vaizduojamas kaip daiktas ar objektas (tai atsispindi mažiausiai 5 filmo scenose), kuris gali būti išnaudojamas Vakarų naudai, kadangi rytietis iš prigimties priklauso pavaldžiai rasei. Hassano charakteristika įkūnija etninę mažumą, kuri gali būti engiama ir traktuojama kaip nelygiavertė.

Filme taip pat atsiskleidžia giliai visuomenėje įsišakniję stereotipai, susiję su profesijos pasirinkimu (iš viso 3 filmo epizodai). Vienoje scenoje švenčiamas diplomų įteikimas. Amiro tėvas ištaria frazę, kuri, be abejonės, atskleidžia jo lūkesčius: „Vieną dieną tu būsi geras gydytojas“ (aut. pastaba – dialogas iš filmo). Amiras atsako, kad nenori tapti gydytoju, jis nori rašyti. Amiro polinkį kūrybai ir rašymui dar vaikystėje pastebėjęs tėvas buvo labai susirūpinęs. Amiras išsiskyrė iš kitų vaikų, jis nemokėjo apsiginti, kovoti už save jį užgauliojančių atžvilgiu. Jau tuomet Amiro tėvas sakė: „Vaikas, kuris nesugeba apsiginti, užaugęs netaps tikru vyru“ (aut. pastaba – dialogas iš filmo). Panaši ir dar viena situacija, kai Amiras sutinka generolą (jo tėvo draugą) ir jis klausia, kuo Amiras užsiima, o išgirdęs atsakymą, kad rašo, teiraujasi, ar tai tik ne istorinės knygos. Sužinojęs, kad tai romanai, jis su panieka atkerta, kad pastarasis rašo „pramanus“. Akivaizdžiai parodoma, kad visuomenėje tam tikros profesijos laikomos prestižinėmis ir visuotinai priimtinomis (tai sąlygoja tokie faktoriai kaip užmokestis, visuomenės pripažinimas ar pagarba). Rašytojo darbas ar profesija laikoma nepelninga, sunkiai įsivaizduojama, kad taip vyras galėtų uždirbti pakankamai, kad išlaikytų šeimą. Galima teigti, kad tai dar vienas filme „Bėgantis paskui aitvarą“ stereotipų, kada rašytojo profesija galbūt ir laikoma garbinga, tačiau jokiū būdu ne pelninga, kadangi retas autorius gali tikėtis gyventi iš kūrybos.

Gana reikšminga paminėti ir dar vieną epizodą, kai sunegalavusį tėvą apžiūri gydytojas, tačiau paaiškėjus, kad tai rusų kilmės žmogus, jo paslaugų tuoj pat atsisakoma ir prašoma jį pakeisti kitu. Tad čia svarbus vaidmuo atitenka etniškumui, nors viešose vietose (ypač JAV) tai turėtų būti traktuojama kaip nepriimtina egzistuojančiai socialinei tvarkai. Tačiau už viso to slypi istorinės ir „asmeninės nuoskaudos“, kadangi Amiro tėvas kilęs iš Afganistano, kur 1979 metais buvo įvykdyta Sovietų Sąjungos karinė intervencija, trukusi iki pat 1989-ųjų. Jo neapykanta ir nemandagus elgesys su rusų kilmės gydytoju yra su-

prantamas, tačiau vis dėlto tai rodo giliai visuomenėje įsišaknijusius stereotipus ir stereotipinį mąstymą, kadangi gydytojo etniškumas ar kilmė nėra pasirinkta. Sovietų Sąjungos veiksmai tiesiogiai niekaip nesusiję su jo asmenybe, pasirinkimais, elgesiu ar moralinėmis nuostatomis. Be to, jei tai būtų Amerikos kilmės gydytojas, jis turėtų būti traktuojamas lygiai taip pat, kadangi SS karinėje intervencijoje Afganistane JAV taip pat dalyvavo. Tai tik patvirtina, kad visuomenėje dar egzistuoja etnis susiskaldymas ir stereotipai, kai kurios tautybės laikomos „privilegiuotomis“ ir turinčiomis didesnę teisę į pagarbą nei kitos.

Galiausiai reikėtų aptarti ir dar vieną Vakaruose plačiai paplitusį stereotipą – musulmonai traktuojami kaip teroristai, islamistai ar fundamentalistai. Antroji filmo dalis (užimanti apie 40 proc. filmo trukmės) užpildoma vaizdais, susijusiais su karo „baisybėmis“, nesibaigiančiomis žudynėmis ir žiauriais karininkų veiksmais. Taip formuojamas ir stiprinamas Vakarų auditorijos suvokimas, kad islamas ir musulmonai iš prigimties linkę į smurtą. Kad tokia jų visuomenės kasdienybė – tūkstančiai mirčių, nesibaigianti kova ir agresija. Islamas ir musulmonai (70 proc. pagrindinių filmo veikėjų) vaizduojami kaip grėsmė, kurie „paskutinius 1400 metų“ bandė užkariauti Vakarų, todėl akivaizdu, jog Europa visuomet jautė ne pagarbą, o baimę „barbariškam“ ir „necivilizuotam“ Orientui. Filmu epizoduose nuolat akcentuojamas fanatizmo aspektas, susijęs tiek su terorizmu, tiek su islamizmu, kadangi kovojantys prieš SS vaizduojami absoliutaus fanatizmo rėmuose.

Apskritai filmą lydi stereotipinis Afganistano gyvenimo pristatymas (karavanai, kupranugariai, burkos ir t. t.). Pateikiama orientalistinė Afganistano kultūra, kurioje religija užima pačią svarbiausią vietą visuomenėje, todėl sukuriama klaidingas suvokimas, kad vykstantis karas ir patiriamas smurtas yra neišvengiamai susiję su islamo religija. Vienoje scenoje Amiras tarsi priverčiamas melstis musulmonų dievui, tačiau jis padaro lemtingą klaidą – sudvejoja, ko tikras musulmonas niekuomet nedarytų. Išryškėja tam tikras nesutapimas su „tikro“ musulmono stereotipu (tačiau viskas gali būti paaiškinta tuo, kad Amiro kultūrinė tapatybė nėra vien „musulmoniška“). Amiro poelgis Rytuose būtų traktuojamas kaip nuodėmė, bet Vakaruose tai būtų „išteisinta“. Analizėje paminėti pavyzdžiai parodo, kad kultūriniai skirtumai užima didelį vaidmenį kalbant apie stereotipų raišką ir jų daromą poveikį visuomenėje.

### Musulmonų reprezentacija filme „Nuolankumas“

2004-aisiais sukurtas filmas „Nuolankumas“ (angl. *Submission*), kritikuojantis moters (musulmo-

nės) padėtį islame, po kurio nužudomas filmo režisierius – Theo van Goghas. Šis įvykis atkreipė viso pasaulio dėmesį į islamo ekstremizmą, fundamentalizmą, terorizmą, tačiau filmas „išvengė“ kritiškos analizės. Dėl šios priežasties šiame darbe bus aiškina masi „kitų“ (musulmonų, didžiausią dėmesį skiriant moterims) reprezentacija orientalistinių stereotipų kontekste. C. T. Mohanty (2003) teigia, kad „trečiojo pasaulio“ moterys dažnai atsiduria dviprasmiškoje situacijoje. Pirmiausia, tai kova, nukreipta prieš lyčių nelygybę jų pačių visuomenėse, ir antra – prieš visuotinai taikomų feministinių idėjų iškėlimą į viešumą. Filmas „Nuolankumas“, kuriame vaizduojama musulmonė moteris ir po jo buvę tragiški 2004-ųjų įvykiai Nyderlanduose rodo sudėtingą situaciją siekiant lygybės abiejose pusėse.

Tuo tarpu A. Morin (2009) traktuoja šį filmą kaip naujai atsirandančią feminizmo išraišką. Filmu „Nuolankumas“ scenarijų sukūrė olandų politikė Ayan Hirsi Ali (buvusi musulmonė, kilusi iš Somalio) ir nepriklausomas filmų kūrėjas Theo van Goghas. Filme kritikuojama moters padėtis musulmoniškose visuomenėse. Pagrindinė veikėja pasakoja 4 moterų istorijas, kurių metu vaizduojamas tekstas iš Korano, išraižytas ant sužaloto moters kūno. Veiksmas vyksta įsivaizduojamoje žemėje – „Islamistane“ (angl. *Islamistan*). Filmą, Olandijos televizijoje pasirodęs 2004-ųjų rugpjūtį galėjo likti nepastebėtas kaip ir daugelis kitų trumpų filmų, tačiau po 3 mėnesių Mohammedas Bouyeri nužudo filmo režisierių ir atkreipia viso pasaulio dėmesį (Ali, 2006).

Nužudymas Nyderlanduose sukėlė diskusiją žiniasklaidoje, susijusią su musulmonų grėsme ir terorizmu. Filme vaizduojama problema – musulmonių moterų spauda beveik niekada netapo kilusių diskusijų objektu. „Wall Street Journal“ reporterio A. Higgins (2004) teigimu, tai buvo žiaurus „pabudimas“, kuris atvėre olandų akis terorizmo grėsmei. Tad moterų problemos ir feministinė potekstė buvo tiesiog užmiršta. Kilo agresyvios demonstracijos, nukreiptos prieš musulmonus Nyderlanduose (deginamos mečetės, subombarduota Eindhoveno islamiška mokykla). Kalbant tuometinio ministro pirmininko Jano Peterio Balkenende žodžiais, „Olandija nekariavo, ji tik kovojo prieš radikalizmą“ (Buruma, 2006, p. 7). Taigi pagrindiniu diskusijų objektu netapo filmas „Nuolankumas“, feminizmas ar moterų spauda, tačiau tai buvo islamiškasis radikalizmas, ekstremizmas ir terorizmas (Morin, 2009). Tad galima teigti, kad šiuo atveju „kitų“ (musulmonų) reprezentacija susijusi su konkrečioje visuomenėje dominuojančiu požiūriu į šią religinę mažumą, kitaip tariant, orientalistiniu diskursu Vakaruose.



Šiandien Theo van Goghas – negyvas, Bouyeri – Nyderlandų kalėjime visam gyvenimui, Ali – ištremta iš šalies, o musulmonės moterys susiduria su didesne kova, kadangi režisieriaus nužudymas dar labiau apsunkino jų pastangas integruotis vakarietiškoje visuomenėje. Van Goghas laikomas auka, Ali – heroje, o pats filmas „Nuolankumas“ – musulmonių moterų „priespaudos vaizdinys“. Tačiau, siekiant suvokti filmą ir po jo buvusių įvykių Nyderlanduose, tampa svarbu sociopolitinė aplinka Nyderlanduose 2004-aisiais, visuomeninės pozicijos, kultūrinis fonas, trijų individų ideologinės pozicijos, žiniasklaidos vaidmuo vaizduojant islamą ir musulmonus. Kiekvienas šių aspektų susijęs su asimetriniu galios santykiu, kitaip tariant, musulmonų mažumos santykiu su dominuojančia kultūra Nyderlanduose (ten pat).

Viena vertus, atrodo, kad filmas slepia feministinę potekstę, siekiančią atkreipti dėmesį į musulmonių moterų priespaudą. Bouyeri laiškas (prismeigtas prie Van Gogho krūtinės) rodo, kad filmas interpretuojamas kaip vieša neapykantos kalba, nukreipta prieš musulmonus ir visą islamą apskritai. Čia svarbu paminėti E. Saido „Orientalizmą“, kadangi musulmonai (pagrindiniai veikėjai) vaizduojami kaip necivilizuoti, barbariški ir netinkantys Nyderlandų visuomenei. Tokiu būdu tarsi pateisinama jų priespauda ir izoliacija Nyderlandų visuomenėje. Verta pažymėti, kad po 2000-ųjų musulmonų mažumos integracija tapo pagrindine problema. Didžiulis nedarbo lygis tarp imigrantų ir kultūriniai konfliktai turėjo paskatinti vyriausybę dėti didesnes pastangas integruojant mažumas į Nyderlandų visuomenę, tačiau daugelis valstybių klaidingai tikėjo Nyderlandų multikultūrinės integracijos sėkme. Iš tiesų atotrūkis tarp mažumų ir vietinių olandų augo labai sparčiai (ten pat). Visa tai galima pastebėti ir filme „Nuolankumas“, kur musulmonų ir islamo reprezentavimas susijęs su neigiamomis nuostatomis imigrantų musulmonų atžvilgiu pačioje visuomenėje.

Istorijos, kurias papasakojo Ali, susijusios su kolonijiniu mąstymu, perfrazuojant E. Said (1978) „Orientalizme“ pateiktas išvalgas, kad Orientas visuomet buvo laikomas tinkamu kolonizacijos objektu, o rytietis visuomet priklausė pavaldžiai rasei. Ali tariamai vaizduojama kaip slegiama islamo kultūros. Scenarijuje moteris gyvena neaiškiamame laikmetyje, įsivaizduojamoje žemėje „Islamistane“ – tai priespaudos žemė moterims, kur gyvenama visiškoje izoliacijoje, tamsiuose kambariuose – haremuose. Įkalintos, bejėgės ir engiamos savo religijos. Taigi filme pavaizduota haremo scena – moterų išdėstymas haremuose kaip rytietiško fantazijų atspindys. „Nuolankumas“ paskatino musulmonių moterų, kaip patiriančių pries-

paudą, smurtą, žiaurumą, vaizdinį. Išnykusios ribos tarp pagrindinių veikėjų ir jų pasakojamų istorijų prisidėjo prie monolitinės musulmonės moters reprezentacijos filme. Musulmonė moteris – visur tokia pati, kitaip tariant, jų skirtumai visiškai nesvarbūs. Pats faktas, jog filme pavaizduotos 4 istorijos ir kiekviena moteris turėjusi savo vardą, tapo aiškus tik tuomet, kai Ali paviešino scenarijų visuomenei 2006-aisiais, praėjus 2 metams po Van Gogho mirties (Morin, 2009).

Panašiai nurodo L. Ahmed (1992): „Moterų klausimas atsirado tik kaip šalutinė Vakarų pasakojimo apie islamą dalis. Taip europiečiai toliau vykdė kolonializmą musulmoniškose valstybėse“ (p. 150). Pasak autorės, musulmonės moters-aukos įvaizdis pateikiamas kaip „moralinis išsteisinimas“ Vakarų „civilizuojančiai misijai“ musulmoniškose kultūrose (ten pat, p. 152). Filmas „Nuolankumas“ – labai arti sąsajų tarp šio musulmonės moters kaip aukos įvaizdžio ir kolonijinio pėdsako. Tad kai teigiama, jog bandoma išgelbėti musulmonės moteris nuo priespaudos jų pačių kultūrose, filmas „pajungia“ juos į naują pavaldumo formą, kur turėtų dominuoti kita kultūra (Vakarų kultūra). Filme pagrindinėms veikėjoms priskiriamos vaikų savybės. Taip sustiprinant įspūdį, kad kaip ir vaikams šioms moterims reikalinga tėvų, vyrų ir galiausiai Alacho apsauga, o giliai po jų pykčiu slypi nusivylimas, kad nebuvo apsaugotos.

Theo van Gogho nužudymas paskatino diskusijas dėl nepasisėkusios musulmonų integracijos. Ministras pirmininkas J. P. Balkenende įvardijo tai kaip konstitucinės valstybės ir demokratijos pagrindų užpuolimą. Liberalų partijos (VVD) lyderis J. van Aartsenas teigė: „Džihadas atėjo į Nyderlandus“, o ministro pirmininko pavaduotojas G. Zalmas paskelbė „karą prieš musulmonų ekstremizmą“ (BBC, 2004). Atsakydama į Van Gogho nužudymą, vyriausybė ėmėsi tam tikrų saugumo priemonių, skirtų kovoti su musulmonų radikalizmu (pavyzdžiui, Nyderlandų žvalgybos ir saugumo institucijos plėtra, saugumo ir priežiūros agentūrų stiprinimas) (Vellenga, 2008). Taigi galima daryti išvadą, jog islamas ir musulmonai siejami su terorizmu, islamizmu, o kartu ir su grėsme liberaliosioms Vakarų vertybėms. Į islamą žiūrima kaip į terorizmo ar branduolinių ginklų šaltinį, o tam tikrų veikėjų pasisakymai iliustruoja, kad Vakaruose vis dar laikomasi orientalistinio diskurso reprezentuojant islamą ir musulmonus.

Bouyeri suvokė filmą „Nuolankumas“ ne kaip musulmonių moterų kvietimą priešintis patriarchytai, tačiau kaip kvietimą visam Vakarų pasauliui ir Nyderlandų visuomenei griežtai susiremti su visais musulmonais, sugriežtinti jų politiką, izoliuoti, spausti ir engti. Bouyeri vadovaujasi panašumu tarp filmo

„Nuolankumas“ ir orientalistinio-kolonijinio diskurso. Bouyeri laiške teigia, kad „Vakarai“ mažai kuo skyrėsi nuo Ali ir Van Gogho „Islamistano“. Abu monolitiškai ir engiantys, abu susiję su kolonijiniu pėdsaku. Kaip kolonijinės fantazijos persmelkia Ali ir Van Gogho vaizduotę apie „Islamistaną“, taip kolonializmo prisiminimai išlieka Vakarų vaizdinyje, kurį turi Bouyeri. Tam tikra prasme Bouyeri pastebėjo islamo kritiką kaip tam tikrą dalį besitęsiančio pasaulinio sąmokslu, nukreipto prieš musulmonus (Jusová, 2008). Tad apibendrinant atliktą filmo analizę galima teigti, kad du monolitiniai požiūriai „Islamistanas“ ir „Vakarai“ susidūrė filme „Nuolankumas“. Filmą turėjo mažai galimybių paskatinti turiningą dialogą, todėl dėmesys buvo perkeltas į žiaurų nusikaltimą.

### Išvados

Stereotipai yra pažintinės schemos, naudojamoms socialinių veikėjų siekiant apdoroti informaciją apie kitus. Jie ne tik atspindi įsitikinimus apie grupės narių bruožus, bet taip pat pateikia informaciją apie socialinius vaidmenis. Tai įsitikinimai apie tai, kad visi grupės nariai dalijasi tomis pačiomis charakteristikomis, kitaip tariant, tai supaprastintos socialinių grupių reprezentacijos, kurios atmeta bet kokį skirtinumą tarp tos pačios grupės narių. Musulmonų mažumos galimybės konstruojant socialinę realybę (ir taip keičiant suformuotus neigiamus stereotipus) ribotos. Tai susiję su jų užimama padėtimi visuomenėje, todėl kino filmai dėl įsivaizduojamo objektyvumo gali paversti mus pasyviais stebėtojais, o ne „tyrėjais“, kurie ieškotų užslėptų reikšmių. Dažnai vakarietiškuose filmuose siekiama paskatinti priešišką musulmonų bendruomenei ir tai dažniausiai įvardijama „civilizacijų susidūrimu“.

Atlikus Marco Forsterio filmo „Bėgantis pasukit aitvarą“ analizę pažymėtina, kad siužetas atskleidžia stereotipus islamo ir musulmonų atžvilgiu, egzistuojančius tiek Vakarų, tiek Rytų visuomenėse. Apie 70 proc. pagrindinių Oriento veikėjų (Hassan, Assef, Farid, Sanaubar, General Taheri, Wali, Kamal) filme vaizduojami stereotipiškai, pavyzdžiui, žemesnės moralės ir vertybių nei, pavyzdžiui, Vakarų atstovai. Filmą epizoduose akcentuojamas fanatizmo aspektas, susijęs tiek su terorizmu, tiek su islamizmu (daugiau nei pusė pagrindinių veikėjų-musulmonų vaizduojami kaip iš prigimties linkę į smurtą) (tyrimo rezultatai atskleidžia, kad tai susiję su mažiausiai 9 filmo scenomis). Santykiai tarp Amiro ir jo geriausio draugo Hassano atspindi orientalistinę Afganistano kultūrą (Amiras priklauso puštūnų religinei grupei, o Hassanas – hazarų) (etniškumas pabrėžiamas 6 filmo epizo-

duose). Filme galima išvelgti sąsajas su išvalgomis, pateiktomis E. Saido veikale „Orientalizmas“, kadangi didžioji dalis musulmonų (kilusių iš (ar) gyvenančių Afganistane) filme vaizduojami kaip necivilizuoti, barbariški ir netinkantys Vakarų visuomenei, tokiu būdu tarsi siekiama pateisinti jų priespaudą, atskirtį ar izoliaciją Vakaruose.

Istorijos, kurias papasakojo Ayaan Hirsi Ali filme „Nuolankumas“, susijusios su kolonijiniu mąstymu (4 musulmonių moterų istorijos). E. Said (1978) „Orientalizme“ pateiktos išvalgos, kad Orientas visuomet buvo laikomas tinkamu kolonizacijos objektu, o rytietis priklausė pavaldžiai rasei, atsispindi ir šiame filme. Ali tariamai vaizduojama kaip slegiama islamo kultūros, kur gyvenama visiškoje izoliacijoje, taip sustiprinant visuomenėje egzistuojantį neigiamą požiūrį ir stereotipus musulmonų ir islamo atžvilgiu (akcentuojamos trys Korano eilutės, išraižytos ant moters kūno). Filme „Nuolankumas“ kuriamas musulmonių moterų, kaip patiriančių priespaudą, smurtą, žiaurumą, vaizdinys, o neaiškios ribos tarp pagrindinių veikėjų prisideda prie stereotipinio monolitinės musulmonės moters įvaizdžio kūrimo ne tik filme, bet ir visuomenėje. Vis dėlto filmas turėjo mažai galimybių paskatinti turiningą dialogą, susijusį su moterų musulmonių problemomis. Nyderlandų viešosiose diskusijose (po nužudymo) sutelkiamas dėmesys į islamą kaip pagrindinį šių dienų terorizmo šaltinį, radikalizmą, ekstremizmą ar netgi „nepavykusią“ integraciją, tokiu būdu skatinant Nyderlandų visuomenės poliarizaciją ir sukuriant perskyrą tarp „mes“ ir „jie“.

### Literatūra

1. Ahmed L., 1992, *Women and Gendering in Islam*. New Haven: Yale University Press.
2. Ali A. H., 2006, *Caged Virgin: An Emancipation Proclamation for Women and Islam*. New York: Free Press.
3. Arendt F., 2013, Dose-Dependent Media Priming Effects of Stereotypic Newspaper Articles on Implicit and Explicit Stereotypes. *Journal of Communication*. Vol. 63, No. 5. P. 830–851.
4. Barthes R., 1972, *Mythologies*. New York: Hill and Wang.
5. Blizek W. L., 2007, The Kite Runner. *Journal of Religion & Film*. Vol. 11, No. 2, article 10.
6. Bryman A., 2008, *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.
7. Brown L. M., Bradley M. M., Lang P. J., 2006, Affective Reactions to Pictures of Ingroup and Outgroup Members. *Biological Psychology*. Vol. 71, No. 3. P. 303–311.
8. Buchowski, M. (2006). The Specter of Orientalism in Europe: From Exotic Other to Stigmatized Brother. *Anthropological Quarterly*. Vol. 79, No. 3. P. 463–482.
9. Burchardt T., Le Grand J., Piachaud D., 1999, Social

- Exclusion in Britain 1991-1995. *Social Policy & Administration*. Vol. 33, No. 3. P. 227–244.
10. Buruma I., 2006, *Murder in Amsterdam: The death of Theo van Gogh and the Limits of Tolerance*. New York: The Penguin Press.
  11. Diener E., Crandall R., 1978, *Ethics in Social and Behavioral Research*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
  12. Dixon T. L., 2000, A Social Cognitive Approach to Studying Racial Stereotyping in the Mass Media. *African American Research Perspectives*. Vol. 6, No. 1. P. 60–68.
  13. Dovidio J. F., Hewstone M., Glick P., Esses V., 2010, *Prejudice, Stereotyping and Discrimination*. London: SAGE Publications Ltd.
  14. Eyerman R., 2008, *The Assassination of Theo van Gogh: From Social Drama to Cultural Trauma*. Durham and London: Duke University Press.
  15. Esposito J. L., Kalin I., 2011, *Islamophobia and the Challenges of Pluralism in the 21st Century*. New York: Oxford University Press.
  16. Gee J. P., 2005, *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. New York: Routledge.
  17. Gorham B. W., 1999, Stereotypes in the Media: So what? *Howard Journal of Communications*. Vol. 10, No. 4. P. 229–247.
  18. Hay D., 1968, *Europe: the Emergence of an Idea*. Edinburgh: Edinburgh University press.
  19. Hamilton D. L., 1981, *Cognitive Processes in Stereotyping and Intergroup Behavior*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
  20. Higgins A., November 22, 2004, Rude Awakening: A Brutal Killing Opens Dutch Eyes to Threat of Terror. *Wall Street Journal*.
  21. Hilton J., Hippel W., 1996, Stereotypes. *Annual Review of Psychology*. Vol. 47, No. 1. P. 237–271.
  22. Hunt S., 2009, *Can the West Read? Western Readers, Orientalist Stereotypes, and the Sensational Response to The Kite Runner*. ECLS Student Scholarship. P. 1–17.
  23. Yasmeen S., 2008, *Understanding Muslim Identities: from Perceived Relative Exclusion to Inclusion*. Canberra, A.C.T. : Dept. of Immigration and Citizenship, Report. P. 1–83.
  24. Jong P., November 3, 2004, Dutch Fear Loss of Tolerance. *BBC News*.
  25. Jusová I., 2008, Hirsi Ali and van Gogh's Submission: Reinforcing the Islam vs. Women Binary. *Women's Studies International Forum*. Vol. 31, No. 2. P. 148–155.
  26. Lang K., Lang G. E., 1968, *Politics and Television*. Chicago: Quadrangle Books.
  27. Liebert R. M., Sprafkin J., 1988, *The Early Window: Effects of Television on Children and Youth*. New York: Pergamon.
  28. Lowery S. A., De Fleur M. L., 1988, *Milestones in Mass Communication Research*. New York and London: Longman.
  29. Magid M., Khan H., 2011, *Muslim-Majority and Muslim-Minority Communities in a Global Context*. Saban Center at Brookings. The Brookings Project on U.S. Relations with the Islamic World, U.S.-Islamic World Forum Papers. P. 1–14.
  30. Mastro D., 2009, Effects of Racial and Ethnic Stereotyping. In Bryant J., Oliver M. B. *Media Effects: Advances in Theory and Research*. Hillsdale, NJ: Erlbaum. P. 325–341.
  31. Mohanty C. T., 2003, Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourse. In Lewis R., Mills S. *Feminist Postcolonial Theory*. New York: Routledge. P. 49–74.
  32. Morin A., 2009, Victimization of Muslim Women in Submission. *Women's Studies in Communication*. Vol. 32, No. 3. P. 380–408.
  33. Muneer I. A., 2004, A Rage Shared by Law: Post-September 11 Racial Violence as Crimes of Passion. *California Law Review*. Vol. 92, No. 5. P. 1259–1330.
  34. Mutz D., Goldman S., 2010, Mass Media. *The SAGE Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*. P. 241–258.
  35. Nelson S. S., July 2, 2008, "Kite Runner' Star's Family Feels Exploited By Studio". All Things Considered. National Public Radio.
  36. Perse E. M., 2008, *Media Effects and Society*. New York: Routledge.
  37. Prakash G., 1995, Orientalism Now. *History and Theory*. Vol. 34, No. 3. P. 199–212.
  38. Ramasubramanian S., 2007, Media-based Strategies to Reduce Racial Stereotypes Activated by News Stories. *Journalism & Mass Communication Quarterly*. Vol. 84, No. 2. P. 249–264.
  39. Said E. W., 2006, *Orientalizmas*. Vilnius: Apostrofa.
  40. Said E. W., 1981, *Covering Islam: how the Media and the Experts Determine how we See the Rest of the World*. New York: Pantheon Books.
  41. Saloom R., 2006, You Dropped a Bomb on Me, Denmark—a Legal Examination of the Cartoon Controversy and Response as it Relates to the Prophet Muhammad and Islamic Law. *Rutgers Journal of Law and Religion*. Vol. 8, No. 1. P. 1–26.
  42. Samiei M., 2009, *Neo-Orientalism? A critical Appraisal of Changing Western Perspectives: Bernard Lewis, John Esposito and Gilles Kepel*. PhD thesis, University of Westminster, School of Social Sciences, Humanities and Languages. P. 1–270.
  43. Samiei M., 2010, Neo-Orientalism? The Relationship between the West and Islam in our Globalised World. *Third World Quarterly*. Vol. 31, No. 7. P. 1145–1160.
  44. Schweinitz J., 2011, *Film and Stereotype: A Challenge for Cinema and Theory*. USA: Columbia University Press.
  45. Shaheen J. G., 2003, Reel Bad Arabs: How Hollywood Vilifies a People. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Vol. 588. P. 171–193.
  46. Stephan W. G., Stephan C. W., 1985, Intergroup Anxiety. *Journal of Social Issues*. Vol. 41. P. 157–175.
  47. Strack F., Deutsch R., 2004, Reflective and Impulsive Determinants of Social Behavior. *Personality and Social Psychology Review: an Official Journal of the Society for Personality and Social Psychology*. Vol. 8. P. 220–247.
  48. Tajfel H., Turner J. C., 1986, The Social Identity

- Theory of Intergroup Behaviour. In Worchel S., Austin W. G., *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago, IL: Nelson. P. 7–24.
49. Touzani M., Hirschman E. C., 2018, Islam and Ideology at the Movies: Prototypes, Stereotypes, and the Political Economy. *Recherche et Applications en Marketing*. Vol. 34, No. 2. P. 5–23.
50. Van der Veer P., 2006, Pim Fortuyn, Theo van Gogh, and the Politics of Tolerance in the Netherlands. *Public Culture*. Vol. 18, No. 1. P. 111–124.
51. Vellenga S., 2008, The Dutch and British Public Debate on Islam: Responses to the Killing of Theo van Gogh and the London Bombings Compared. *Islam and Christian–Muslim Relations*. Vol. 19, No. 4. P. 449–471.
52. Verkuyten M., Slooeter L., 2008, Muslim and Non-Muslim Adolescents' Reasoning about Freedom of Speech and Minority Rights. *Child development*. Vol. 79, No. 3. P. 514–528.

### Summary

## REPRESENTATION OF ISLAM AND MUSLIMS IN CINEMATOGRAPHY: CASE STUDIES OF *THE KITE RUNNER* AND *SUBMISSION*

*Rūta Sutkutė*

This article provides a textual and visual analysis of Hirsi Ali and van Gogh's controversial short film *Submission* (2004) and Marc Forster's *The Kite Runner* (2007). Emphasis is placed on rhetorical and plot strategies aimed at reinforcing unproductive Orientalist stereotypes of Islam and Muslims. The goal of this analysis is to find out how Muslims and Islam are presented in *Submission* and *The Kite Runner*, based on E. Said's work *Orientalism* (1978) and to identify the role of cinematography in creating stereotypes in different cultural environments. Theo van Gogh's assassination influenced public attitudes towards Muslims. The following tasks were set: to analyze the concept of Orientalism and stereotypes, connections with the media and the influence of popular culture on their expression; to find out the role of the Muslim minority in the process of constructing social reality (stereotypes); to analyze how Muslims and Islam are presented in the films *Submission* and *The Kite Runner*.

Summarizing the analysis of the film *Submission*, it should be noted that the main character is supposedly portrayed as being oppressed by Islamic culture, who lived in complete isolation, thus reinforcing negative attitudes and stereotypes in society towards Muslims, especially women. However, the subject of *Submission*, feminism or the oppression of women, was never the main subject of discussion, on the contrary, it was Islamic radicalism, extremism and terrorism. Meanwhile, after analyzing the film *The Kite Runner*, it should be noted that the plot reveals stereotypes about Islam and Muslims that exist in both Western and Eastern societies. Oriental characters are portrayed in the film as much lower in morality and values than, for example, Westerners. The film's episodes emphasize fanatical consequences of both terrorism and Islamism, and the relationship between the main characters reflects the orientalist culture of Afghanistan.

**Keywords:** *Orientalism, stereotypes, Submission, The Kite Runner, representation, Islam, Muslims, Islam-related films, E. Said, media, Netherlands, discourse analysis.*

### Santrauka

## ISLAMO IR MUSULMONŲ REPREZENTACIJA KINEMATOGRAFIJOJE: FILMŲ „BĖGANTIS PASKUI AITVARĄ“ IR „NUOLANKUMAS“ ANALIZĖ

*Rūta Sutkutė*

Straipsnyje pateikiama Hirsi Ali ir Van Gogho prieštarigai vertinamo trumpametražio filmo „Nuolankumas“ (2004) ir Marco Forsterio filmo „Bėgantis paskui aitvarą“ (2007) tekstinė ir vaizdinė analizė. Akcentuojamos retorinės ir siužetinės strategijos, kuriomis siekiama sustiprinti neproduktyvius orientalistinius islamo ir musulmonų stereotipus. Šios analizės

tikslas – išsiaiškinti, kaip pristatomi musulmonai ir islamas filmuose „Bėgantis paskui aitvarą“ (angl. *The Kite Runner*) ir „Nuolankumas“ (angl. *Submission*) remiantis E. Said (1978) „Orientalizmu“, ir nustatyti kinematografijos vaidmenį kuriant stereotipus skirtingose kultūrinėse terpėse. Tikslui atskleisti pasitelkiami uždaviniai: išanalizuoti orientalizmo ir stereotipų koncepciją, sąsajas su žiniasklaida ir populiariosios kultūros daromą įtaką jų raiškai; išsiaiškinti musulmonų mažumos vaidmenį socialinės realybės (stereotipų) konstravimo procese; išanalizuoti, kaip pristatomi musulmonai ir islamas filmuose „Nuolankumas“ ir „Bėgantis paskui aitvarą“.

Apibendrinant filmo „Nuolankumas“ analizę atkreiptinas dėmesys, kad pagrindinė veikėja (pasakojanti 4 moterų istorijas) vaizduojama kaip slegiama islamo kultūros, kur gyvenama visiškoje izoliacijoje, taip sustiprinant visuomenėje egzistuojantį neigiamą požiūrį musulmonų, ypač moterų, atžvilgiu. Vis dėlto pagrindiniu diskusijų objektu niekada netapo filmas „Nuolankumas“, feminizmas ar moterų spauda, priešingai, tai buvo islamiškasis radikalizmas, ekstremizmas ir terorizmas. O išanalizavus filmą „Bėgantis paskui aitvarą“ pažymėtina, kad vaizduojamas „civilizacijų susidūrimas“ atskleidžia stereotipus islamo ir musulmonų atžvilgiu, egzistuojančius tiek Vakarų, tiek Rytų visuomenėse. Didžioji dalis Oriento veikėjų filme vaizduojami kaip priešiški Vakarams, pavyzdžiui, žemesnės moralės ar vertybių nei Vakarų atstovai. Filmo epizoduose akcentuojamas fanatizmo aspektas, susijęs tiek su terorizmu, tiek su islamizmu, o santykiai tarp pagrindinių veikėjų atspindi orientalistinę Afganistano kultūrą.

**Prasminiai žodžiai:** *orientalizmas, stereotipai, „Nuolankumas“, „Bėgantis paskui aitvarą“, reprezentacija, islamas, musulmonai, E. Saidas, žiniasklaida, Nyderlandai, diskurso analizė.*

Įteikta 2020-07-21

Priimta 2020-11-11